

УДК 159.923.3; 159.9.072; 316. 334. 4

Виноградов О.Г.°

Національний Університет «Кієво-Могилянська Академія», кандидат психологічних наук, доцент

НАДІЙНІСТЬ S – R ЗАПИТАЛЬНИКА ЕМОЦІЙНОГО РЕАГУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню різноманітних показників надійності S – R запитальника емоційного реагування: 1) стабільності окремих пунктів, 2) узгодженості шкал, що стосуються переживання певних емоцій і почуттів у декількох ситуаціях, 3) стабільності особистісних сигнатур у часі, 4) стабільності інтегральних показників, що є похідними від особистісних сигнатур. Результати дослідження демонструють високий рівень надійності сигнатур і інтегральних показників, що дає можливість використовувати їх для індивідуальної діагностики. Також емпірично доведено, що незвичайні сигнатури (інверсія важливості рівнів факторів, взаємодія факторів) мають не меншу стабільність, ніж найбільш поширені.

Ключові слова: особистісна сигнатура, ситуація, взаємодія, стабільність, узгодженість, S – R запитальник, емоційне реагування

Статья посвящена исследованию различных показателей надежности S - R опросника эмоционального реагирования: 1) стабільності окремих пунктів, 2) узгодженості шкал, що стосуються переживання певних емоцій і почуттів у декількох ситуаціях, 3) стабільності особистісних сигнатур у часі, 4) стабільності інтегральних показників, що є похідними від особистісних сигнатур. Результати дослідження демонструють високий рівень надійності сигнатур і інтегральних показників, що дає можливість використовувати їх для індивідуальної діагностики. Також емпірично доведено, що незвичайні сигнатури (інверсія важливості рівнів факторів, взаємодія факторів) мають не меншу стабільність, ніж найбільш поширені.

Ключевые слова: личностная сигнатура, ситуация, взаимодействие, стабільність, узгодженість, S - R опросник, емоційне реагування

The article investigates various reliability indices for S – R questionnaire of emotional response: 1) stability of individual items, 2) consistency of scales related to experience of certain emotions and feelings in several situations designed as combinations of two factors' levels, 3) stability of personality signatures in time, 4) stability of integrated indicators derived from personal signatures. The results demonstrate a high level of signatures and integrated indicators reliability, which allows to use them for individual assessment. Also empirically proven that unusual signatures (inversion of importance for factor levels, interaction of factors) are not less stable than the most common ones.

Key words: personal signature, situation, interaction, reliability, consistency, S - R inventory, emotional response

Актуальність. Зростання популярності соціально-когнітивної теорії (СКТ) серед дослідників в галузі психології особистості великою мірою залежить від того, чи вдасться їй створити такі власні концепції діагностики і психометрики, які могли б ефективно конкурувати з класичними підходами, що сформувалися на засадах теорії рис. Для досягнення цієї мети вже зроблено чимало: Д. Сірвон визначив основні принципи особистісної діагностики з позицій СКТ [1], в емпіричних дослідженнях довели свою евристичність такі поняття, як уявлення про власну ефективність (self-efficacy), Я-схеми, здатність до відкладання задоволення (delay of gratification), особистісні і поведінкові сигнатури (тобто,

стабільні патерни інтра-індивідуальної варіативності поведінки в залежності від ситуації).

Сигнатури займають в арсеналі СКТ особливе місце у зв'язку з тим, що з їх допомогою з'являється реальна можливість пояснити парадокс низької узгодженості людської поведінки. Проте, поки що дослідження сигнатур мають скоріше демонстраційний характер: їхня задача полягає в тому, щоб довести самий факт існування стабільних сигнатур, незважаючи на значні витрати часу і інших ресурсів. Так, наприклад, в одному з останніх досліджень поведінкових сигнатур [2] Р. Сміт і його колеги збирали дані про особливості поведінки тренерів дитячих бейсбольних команд в різних ситуаціях під час проведення змагань. Збір даних здійснювався тридцять одним ретельно підготовленим спостерігачем, які протягом 139 ігор зафіксували за спеціальною кодувальною системою 33311 поведінкових актів 28 тренерів (в середньому 239,6 актів на гру і 1189,7 на тренера).

Варто зупинитися на описі методології цього дослідження, щоб виробити уявлення про особливості і обмеження обраного авторами підходу. Перш за все, 12 поведінкових категорій кодувальної системи остаточно були зведені до трьох основних груп: підтримка, інструктаж чи покарання гравців. Ситуація, в якій розгорталася поведінка тренера, визначалася об'єктивно в залежності від того, виграє, програє його команда чи має місце нічия. Як виявилось після збору даних, для деяких досліджуваних ситуації програшу чи виграшу не спостерігалися достатню кількість разів, тому об'єм вибірки для побудови поведінкових профілів довелося скоротити з 28 до 13. На додаток, поведінка, пов'язана з покаранням гравців, зустрічалася відносно рідко (6% від усіх поведінкових актів), а в багатьох таймах («інінгах») була повністю відсутня, тому й кількість ситуацій довелося зменшити до двох. В результаті виявилось, що медіанне значення коефіцієнту кореляції двох випадково побудованих профілів для підтримки гравців становило 0,66, а для інструктажу 0,76. Звичайно, ці значення є суттєво більшими за коефіцієнти надійності сигнатур, які повідомлялися раніше [3], проте не слід забувати, що коефіцієнти кореляції обчислювалися на сукупності всього з двох елементів і на вибірці, яку в сучасних дослідженнях не вважають достатньою.

Таким чином, суттєвими обмеженнями такої схеми збирання даних для проведення наукових досліджень є не тільки значний об'єм потрібних ресурсів, але й надмірна узагальненість опису ситуацій і поведінки, визначення ситуації через об'єктивні умови діяльності, а також значна частка досліджуваних, поведінка яких не може спостерігатися в принципі. Практичне використання цієї методики з метою індивідуальної діагностики також є проблематичною внаслідок трудомісткості процедури і недостатньої інформативності результатів діагностики.

На мою думку, більш зручними в практичному плані є методики, що ґрунтуються на самозвіті досліджуваних, наприклад, так звані S – R запитальники [4]. В таких запитальниках респондент отримує опис ситуації, яку повинен пригадати чи уявити, а потім оцінює ймовірність, інтенсивність або частоту певної поведінки.

Мета дослідження. В даному дослідженні аналізуються дані, зібрані за допомогою S – R запитальника емоційного реагування, з метою визначення

різноманітних показників надійності: як класичних показників стабільності відповідей на окремі питання, узгодженості питань всередині шкал, так і індексів стабільності особистісних (емоційних) сигнатур і похідних від них інтегральних показників.

Методика. Запитальник емоційного реагування складався з 11 блоків по чотири питання в кожному. Блок питань стосувався того, яку інтенсивність тієї чи іншої емоції (хвилювання, радості, гніву тощо) респондент відчував у кожній з чотирьох ситуацій, утворених як комбінації рівнів двох факторів (див. додаток).

По кожній з ситуацій респондент вказував ступінь вираженості певної емоції, користуючись дворівневою дев'ятибальною шкалою: слабо [1 2 3], середньо [4 5 6], сильно [7 8 9]. Такий формат шкали дозволяє респонденту висловити своє ставлення достатньо диференційовано, але не викликає надмірного установочного ефекту. Основною відмінністю даного інструменту є те, що ситуація в питанні описується на основі комбінації рівнів декількох факторів, що полегшує процедуру пошуку можливих причин змін у поведінці. Крім того, обрання емоцій і почуттів в якості залежних змінних дозволяє вивчати такі аспекти поведінки, які є прихованими від зовнішніх спостерігачів.

Заповнення методики здійснювалося онлайн за декілька днів до проведення тренінгів, на яких учасники отримували детальні пояснення своїх результатів. Значна частина досліджуваних неодноразово брала участь у таких корпоративних тренінгах, тому більшість учасників відповідали максимально відверто для отримання корисного для себе зворотного зв'язку.

Вибірка. В дослідженні взяли участь 56 респондентів (працівників декількох міжнародних компаній), які відповідали на запитальник двічі з середнім інтервалом між тестуваннями 252 дні (стандартне відхилення становить 250 днів, мінімальне значення 10 днів, максимальне – 1225 днів). Серед досліджуваних було 43% жінок і 57% чоловіків віком від 23 до 56 років під час першого тестування (середній вік становить 36,7 років, стандартне відхилення складає 7,5 роки).

Результати і обговорення. Оскільки кожен блок питань стосується схожих ситуацій, то не дивно, що відповіді на окремі питання всередині блоку тісно корелюють між собою. Показником ступеня схожості може виступати коефіцієнт узгодженості α Кронбаха. В таблиці 1 наводяться значення α по кожному з одинадцяти блоків запитальника для першого і другого тестування.

Таблиця 1. Узгодженість блоків запитальника за α Кронбаха

Тест	Б1	Б2	Б3	Б4	Б5	Б6	Б7	Б8	Б9	Б10	Б11
Перший	0,730	0,826	0,899	0,868	0,782	0,633	0,878	0,789	0,871	0,851	0,683
Другий	0,718	0,666	0,918	0,868	0,825	0,707	0,669	0,768	0,862	0,873	0,425

Як можна бачити, рівень надійності-узгодженості майже всіх блоків (за виключенням шостого і одинадцятого) вище за конвенційний рівень у 0,65, незважаючи на те, що в блок входить лише по чотири питання. Фактично кожний блок можна вважати невеликою шкалою, бал по якій можна отримати, усереднюючи відповіді по питаннях, що в неї входять. Більше того, попередній факторний аналіз підтвердив, що більшість блоків утворюють окремі незалежні фактори. Таким чином, комбінаційний принцип створення пунктів особистісного

запитальника надає можливість будувати інструменти, які мають задовільні властивості у відповідності до вимог класичної психометрики.

Інформація про надійність-узгодженість доповнюється даними про те, наскільки стабільними у часі є відповіді респондентів (див. таблицю 2). Слід взяти до уваги три моменти, інтерпретуючи стабільність відповідей на окремі питання. По-перше, респонденти повідомляють про свій емоційний стан, який за визначенням є менш стійким, ніж особистісні риси або пізнавальні здібності. По-друге, між першим і другим тестуванням має місце значний часовий проміжок (значно більший, ніж зазвичай при обчисленні показників стабільності тесту). По-третє, особистісно значущий зворотний зв'язок за результатами тестування міг призвести як до збільшення стабільності відповідей через прийняття певного Я-образу, так і до зменшення стабільності (наприклад, внаслідок переосмислення свого емоційного реагування чи збільшення довіри до тесту).

Таблиця 2. Надійність-стабільність пунктів запитальника емоційного реагування

Пункт	Б1	Б2	Б3	Б4	Б5	Б6	Б7	Б8	Б9	Б10	Б11
1	0,440	0,419	0,521	0,541	0,371	0,620	0,445	0,398	0,502	0,599	0,136
2	0,420	0,416	0,671	0,661	0,593	0,390	0,424	0,221	0,388	0,637	0,255
3	0,648	0,661	0,671	0,626	0,077	0,499	0,413	0,367	0,467	0,478	0,579
4	0,509	0,524	0,482	0,522	0,503	0,211	0,526	0,172	0,345	0,401	0,257

Примітка: статистично значущі на рівні 0,05 кореляції виділено жирним шрифтом

Більшість питань мають середній рівень надійності-стабільності, що не дивно з огляду на зазначені вище чинники. Лише 6 з 44 пунктів мають низьку і незначущу кореляцію між першим і другим тестуванням. В середньому стабільність пунктів складає 0,467, що не є сильною кореляцією для пунктів особистісних запитальників.

Зважаючи на середній рівень надійності-стабільності окремих пунктів, можна було очікувати незадовільні результати щодо стабільності індивідуальних сигнатур, які базуються одночасно на чотирьох питаннях. Проте дані таблиці 3 свідчать про протилежне.

Таблиця 3. Надійність-стабільність профілів емоційного реагування

	Б1	Б2	Б3	Б4	Б5	Б6	Б7	Б8	Б9	Б10	Б11
стабільність	0,524	0,610	0,433	0,589	0,460	0,642	0,591	0,475	0,372	0,563	0,531
Мд-1	0,331	0,443	0,350	0,633	0,462	0,491	0,555	0,508	0,266	0,251	0,537
Мд-2	0,726	0,819	0,937	0,353	0,451	0,686	0,658	-0,097	0,543	0,614	0,460
W	197,5	196	292	380	325	320,5	353	405	301	299	318
P	0,114	0,108	0,245	0,106	0,756	0,245	0,578	0,072	0,740	0,184	0,979
N1	43	43	36	42	41	28	31	41	40	33	40
N2	13	13	20	14	15	28	25	15	16	23	16

Примітка: Стабільність – медіана кореляцій Пірсона між стандартизованими сигнатурами першого і другого тестування, Мд-1 і Мд-2 – медіани першої і другої групи, W – значення критерію Манна-Уїтні, p – рівень статистичної значущості, N1 і N2 – об'єми першої і другої групи

Перший рядок таблиці 3 містить медіану кореляцій між сигнатурами першого і другого тестування. Для усунення впливу нормативності профілю дані піддавалися стандартизації (обчислювалися z-бали всіх змінних по вибірці респондентів – див. [2, 3]). Як бачимо, більшість блоків запитальника емоційного реагування демонструє високий рівень стабільності сигнатур (усереднене

значення коефіцієнтів дорівнює 0,531), тобто, на рівні найбільших значень, отриманих в роботі У. Мішела і ін. [3].

Важливе питання полягає в тому, за рахунок яких саме сигнатур досягається такий значний рівень стабільності. Як було показано у [5], сигнатури емоційного реагування відрізняються перш за все тим, наскільки великого значення досліджуваний надає першому і другому факторам, що лягли в основу питань методики. Лише незначна кількість респондентів має сигнатури, чий зовнішній вигляд визначається взаємодією факторів або інверсією важливості рівнів усередині фактору по відношенню до загально-групової тенденції. Слід діагносту зважати на такі особливі сигнатури чи насправді їхня форма зумовлена випадковими помилками, які не відтворюються при наступному тестуванні? Відповідь на це питання міститься у другій частині таблиці 3. Спочатку для кожного досліджуваного на основі його відповідей в блоці розраховувалися чотири нових показника, які відповідають чотирьом складовим при проведенні двохфакторного дисперсійного аналізу: загальне середнє (M), головні ефекти обох факторів (A та B), статистична взаємодія між ними (I):

$$M = (X_{11} + X_{12} + X_{21} + X_{22}) / 4;$$

$$A = (X_{11} + X_{12}) / 2 - M;$$

$$B = (X_{11} + X_{21}) / 2 - M;$$

$$I = X_{11} - (X_{11} + X_{12}) / 2 - (X_{11} + X_{21}) / 2 + M,$$

де X_{11} , X_{12} , X_{21} , X_{22} – бал, обраний досліджуваним в кожній з чотирьох ситуацій, утворених на основі комбінацій рівнів двох дихотомічних факторів.

На основі значень цих показників формувалися дві групи: до першої увійшли респонденти з типовими для вибірки закономірностями, а до другої потрапили ті, хто мав найбільші індивідуальні відхилення від загальної тенденції (інверсію важливості рівнів фактору чи виразну взаємодію факторів). Нарешті, за допомогою непараметричного критерію Манна-Уїтні перевірялася гіпотеза про те, чи відрізняються показники стабільності сигнатур між двома групами. Якщо незвичайні профілі утворилися внаслідок випадкових помилок, нульову гіпотезу про відсутність відмінностей між групами довелось би відкинути. Як бачимо з результатів, наведених у таблиці 3, жодна з 11 нульових гіпотез не була відкинута на рівні значущості 0,05. Звісно, можна було б заперечити, що такий результат є наслідком малої потужності критерію при невеликих об'ємах вибірки. Проте загальна тенденція є такою, що друга група має суттєво вищі показники стабільності сигнатур (виключеннями є тільки четвертий і восьмий блоки).

Оскільки показники, побудовані на основі, так би мовити, «індивідуального двохфакторного дисперсійного аналізу», виявилися корисними для розрізнення типових і незвичайних сигнатур, можна поставити питання про їхню стабільність. Чи можемо ми бути впевненими, що висновок про дію того чи іншого чинника на індивідуальну сигнатуру досліджуваного є надійним, оскільки при повторному тестуванні можна буде побачити аналогічну закономірність? Відповідь на це питання знаходимо в таблиці 4.

По-перше, такий чинник, як загальне середнє відповідей на чотири питання в блоці відповідає звичайному інтегральному балу, який традиційно обчислюється в класичній психометриці. Саме на ньому концентрується увага діагноста, в той час як різниці у відповідях на окремі пункти шкали вважаються

результатами помилок вимірювання і ігноруються. Загалом рівень стабільності загального інтегрального балу виявився таким самим, як і надійність окремих питань (медіана дорівнює 0,492).

Таблиця 4. Надійність-стабільність чинників індивідуальних сигнатур

	Б1	Б2	Б3	Б4	Б5	Б6	Б7	Б8	Б9	Б10	Б11
Середнє	0,648	0,472	0,685	0,693	0,411	0,497	0,472	0,297	0,492	0,588	0,311
Фактор 1	0,330	0,533	0,380	0,335	0,208	0,501	0,468	0,203	0,141	0,481	0,192
Фактор 2	0,520	0,665	0,160	0,374	0,566	0,656	0,490	0,415	0,493	0,331	0,211
Взаємодія	-0,040	0,414	-0,122	0,128	-0,051	0,055	0,207	0,238	0,106	0,436	0,346

Примітка: статистично значущі кореляції виділено жирним шрифтом

По-друге, чинники, які відповідають головним ефектам обох факторів, у більшості випадків мають надійність-стабільність не меншу, ніж загальний інтегральний бал (медіана показників надійності для першого фактору дорівнює 0,335, для другого 0,490). Так, для тривоги при виступі перед аудиторією виявляє стабільність фактор ступеня знайомства з слухачами, для почуття несправедливості стабільними є обидва фактори (ступінь близькості і причина), для гніву – визнання провини, для смутку – наявність проблем і сфера їх виникнення, для збентеження – заслуженість похвали і присутність спостерігачів, для сорому – помітність вчинку, для ніяковості – необхідність просити про послугу.

По-третє, у більшості випадків показник, який фіксує взаємодію факторів на індивідуальному рівні, виявився абсолютно нестабільним (хоча є два виключення з цього спостереження: почуття несправедливості і ніяковості). Таким чином, скоріше за все респонденти не здатні повідомляти надійну інформацію про комбінований вплив декількох факторів на їхню поведінку.

Висновки. Проведене дослідження дозволило емпірично продемонструвати високу надійність-стабільність сигнатур, які діагностуються за допомогою S – R запитальника емоційного реагування. Незвичайні сигнатури (інверсія впливу факторів, що описують ситуацію, взаємодія між факторами) виявилися настільки ж стабільними, як і розповсюджені сигнатури. Інтегральні показники, побудовані за принципом основних чинників при двохфакторному дисперсійному аналізі індивідуальних даних показали себе в якості корисного засобу при описі незвичайних сигнатур. Значна кількість блоків запитальника має достатню стабільність не тільки загального інтегрального показника (традиційного сумарного балу), але й балів, які вимірюють головні ефекти одного або обох факторів опису ситуації. Цей факт дозволяє використовувати головні ефекти (але не взаємодію факторів) у індивідуальній діагностиці. Перспективою подальших досліджень є визначення критеріальної валідності розробленої системи показників і визначення умов, за яких сигнатури, отримані за допомогою S – R запитальників, мають ще більш високу надійність.

Додаток. Ситуаційний запитальник емоційного реагування

Б1. Я хвилююся, виступаючи перед:

1. Невеликою групою людей, які мене не знають
2. Невеликою групою людей, які мене добре знають

3. Великою аудиторією людей, які мене не знають
4. Великою аудиторією людей, які мене добре знають

Б2. Я переживаю несправедливість:

1. Близька мені людина звинуватила мене в тому, чого я насправді не робив
2. Близька мені людина не оцінила гідно те хороше, що я зробив
3. Мій керівник звинуватив мене в тому, чого я насправді не робив
4. Мій керівник не оцінив гідно те хороше, що я зробив

Б3. Я відчуваю заздрість, дізнаючися про успіх:

1. Знайомого, дуже схожого на мене, коли він хвалиться мені успіхами
2. Знайомого, дуже схожого на мене, зовсім випадково від спільних знайомих
3. Знайомого, дуже не схожого на мене, коли він хвалиться мені своїми успіхами
4. Знайомого, дуже не схожого на мене, абсолютно випадково від спільних знайомих

Б4. Я відчуваю радість, коли дізнаюся, що:

1. Виграв велику суму грошей, яку отримаю негайно
2. Виграв велику суму грошей, яку отримаю через рік
3. Мені негайно заплатять велику суму грошей за виконану мною складну роботу
4. Мені через рік заплатять велику суму грошей за виконану мною складну роботу

Б5. Я відчуваю гнів, коли хтось завдав мені шкоди:

1. Через недбальство, і визнав свою провину
2. Через недбальство, і не визнає своєї провини
3. Навмисно, і визнав свою провину
4. Навмисно, і не визнає своєї провини

Б6. Я засмучуюся, коли:

1. Не складається особисте життя і на роботі неприємності
2. Не складається особисте життя, але на роботі досягаю успіхів
3. Все відмінно в особистому житті, але на роботі неприємності
4. Все відмінно і в особистому житті і на роботі

Б7. Я відчуваю збентеження:

1. Хтось наодинці незаслужено хвалить мене
2. Хтось наодинці заслужено хвалить мене
3. Мене перед усіма незаслужено хвалять
4. Мене перед усіма заслужено хвалять

Б8. Я відчуваю роздратування:

1. Близька мені людина не може зрозуміти мене
2. Близька мені людина не хоче зрозуміти мене
3. Стороння людина не може зрозуміти мене
4. Стороння людина не хоче зрозуміти мене

Б9. Відчуваю сором, коли я:

1. Випадково припустився помилки і оточуючі зробили вигляд, що не помітили цього
2. Випадково припустився помилки і мене посварили за це
3. Повівся не дуже коректно і оточуючі зробили вигляд, що не помітили цього
4. Повівся не дуже коректно і мене посварили за це

Б10. Я відчуваю ніяковість, коли доводиться:

1. Просити про послугу для себе і я не зможу відплатити послугою за послугу
2. Просити про послугу для себе і я можу відплатити послугою за послугу
3. Просити про послугу для друга і я не зможу відплатити послугою за послугу
4. Просити про послугу для друга і я можу відплатити послугою за послугу

Б11. Я відчуватиму інтерес до вирішення завдання:

1. Завдання нескладне і я отримаю гарну винагороду
2. Завдання нескладне і я не отримаю винагороди
3. Завдання дуже складне і я отримаю гарну винагороду
4. Завдання дуже складне і я не отримаю винагороди

Список використаних джерел

1. Cervone D. Social-cognitive theory of personality assessment / Daniel Cervone, William G. Shadel, Simon Jencius // Personality and Social Psychology. – 2001. – Vol. 5. – No. 1. – P. 33–51.
2. Smith R.E. Behavioral signatures at the ballpark: Intraindividual consistency of adults' situation–behavior patterns and their interpersonal consequences / Ronald E. Smith, Yuichi Shoda, Sean P. Cumming, Frank L. Smoll // Journal of Research in Personality. – 2009. – No. 43. – P. 187–195.
3. Shoda Y. Intraindividual Stability in the Organization and Patterning of Behavior: Incorporating Psychological Situations Into the Idiographic Analysis of Personality / Yuichi Shoda, Walter Mischel, Jack C. Wright // Journal of Personality and Social Psychology. – 1994. – Vol. 67. – No. 4. – P. 674–687.
4. Endler N. S. An S-R Inventory of Anxiousness / Norman S. Endler, J. McV. Hunt, Alvin J. Rosenstein // Psychological Monographs: General and Applied. – 1962. – Vol. 76. – No. 17. – P. 1–33.
5. Виноградов О. Г. Номенклатура сигнатур емоційного реагування на ситуації публічного виступу / Олександр Геннадійович Виноградов // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – К.: Логос, 2013. – Вип. 18. – С. 119–126.

Отримано 15.04.2013 р.

УДК 159.942:37.015.3

Вовк М. В.°

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, асистент кафедри загальної психології

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ФРУСТРАЦІЙНИХ СИТУАЦІЙ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

В статті розкриваються теоретичні підходи до визначення “фрустраційних ситуацій” та їх подолання в юнацькому віці. Аналізуються форми і прояви переживань в залежності від специфіки юнацького віку у студентський період розвитку.

Ключові слова: переживання, психологічні наслідки переживань, фрустраційна толерантність, фрустраційні реакції, фрустраційні ситуації, фрустрованість особистості,